

DEBIUTY

Bartosz Wilk

wilkbartosz@tlen.pl
Uniwersytet Szczeciński
Wydział Prawa i Administracji
ul. Narutowicza 17A
70-240 Szczecin

Ochrona prawna Pomników Zagłady w świetle wyroku Trybunału Konstytucyjnego z dnia 18 września 2014 roku (K 44/12) oraz Prawa o zgromadzeniach z dnia 24 lipca 2015 roku*

Legal protection of Holocaust Memorials
in the context of the Constitutional Court's judgment
of 18 September 2014 (K 44/12)
and the Law on Assemblies of 24 July 2015

Summary: The problem addressed in this article is that of special protection for the sites of former Nazi extermination camps (Holocaust Memorials). The author focuses on one aspect of this special protection, consisting in regulating the special rules of assembly in the area of these sites and their protection zones. The study identifies the essence of the protection of Holocaust Memorials by introducing specific rules for assembly. The text analyzes the Constitutional Court's judgment of 18 September 2014 (K 44/12) and the Law of 24 July 2015 on Assemblies. Although the analysed judgment did not refer to the legal regulation of the protection of

* Praca naukowa finansowana ze środków budżetowych na naukę w latach 2015-2017 jako projekt badawczy w ramach programu pod nazwą „Diamentowy Grant”.

Holocaust Memorials, the law proceeding in its wake made changes affecting the special rules for assembly in the area of Holocaust Memorials and their protection zones. The considerations set out in the study have led the author to the conclusion that in relation to the judgment of the Constitutional Court and the new Law of 24 July 2015, assembly in the area of Holocaust Memorials or their protection zones is more restrictive than the general regulation on assembly in the former legislation. That observation leads the author to reflect on the possible unconstitutionality of the regulations of the Act on the Protection of Former Nazi Death Camps, consisting in the improper balance of constitutional values: the protection of national heritage, providing access to cultural goods and their use and the freedom of assembly.

Keywords: Holocaust Memorials, protection of cultural heritage, access to culture, freedom of assembly

Streszczenie: Zagadnieniem poruszonym w niniejszym artykule jest szczególna ochrona terenów byłych hitlerowskich obozów zagłady (Pomników Zagłady). Autor skupił się na jednym z aspektów owej ochrony, przejawiającym się w uregulowaniu szczególnych zasad odbywania zgromadzeń na obszarze tych miejsc oraz ich stref ochronnych. W opracowaniu wskazano istotę ochrony Pomników Zagłady poprzez wprowadzenie szczególnych zasad odbywania zgromadzeń. Analizie poddano wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 18 września 2014 r. (K 44/12) oraz ustawę z dnia 24 lipca 2015 r. Prawo o zgromadzeniach. Choć wskazany wyrok nie odnosił się do prawnych regulacji ochrony Pomników Zagłady, ustawa procedowana w jego następstwie wprowadziła zmiany wpływające na szczególne zasady odbywania zgromadzeń na obszarze Pomników Zagłady i ich stref ochronnych. Przedstawione w pracy rozważania doprowadziły autora do wniosku, że w świetle wskazanego wyroku Trybunału Konstytucyjnego i nowego Prawa o zgromadzeniach odbywanie zgromadzeń na obszarze Pomników Zagłady lub ich stref ochronnych jawi się jako znacznie bardziej restrykcyjne niż w przypadku ogólnej regulacji dotyczącej zgromadzeń w poprzednim stanie prawnym. Ta konstatacja skłania autora do refleksji nad ewentualną niekonstytucyjnością regulacji ustawy o ochronie terenów byłych hitlerowskich obozów zagłady, polegającą na nieprawidłowym wyważeniu konstytucyjnych wartości: ochrony dziedzictwa narodowego, zapewnienia dostępu do dóbr kultury i korzystania z nich oraz wolności zgromadzeń.

Słowa kluczowe: Pomniki Zagłady, ochrona dziedzictwa kultury, dostęp do dóbr kultury, wolność zgromadzeń

Wprowadzenie

Niniejsze opracowanie ma na celu przedstawienie specyfiki jednej z form szczególnej ochrony prawnej Pomników Zagłady, polegającej na uregulowaniu szczególnych zasad odbywania zgromadzeń na ich terenie oraz na terenie ich stref ochronnych. Rozważania zostały poczynione pod kątem problematyki konstytucyjności tejszej ochrony w świetle zmian prawnych związanych z wyrokiem Trybunału Konstytucyjnego z dnia 18 września 2014 r.¹

Poruszone zagadnienie dotyczy wzajemnych relacji między ochroną dziedzictwa narodowego oraz zapewnieniem wolności i praw człowieka i obywatela (ściślej rzecz biorąc – wolności zgromadzeń). Obydwie wartości znalazły się w art. 5 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej (dalej: Konstytucja RP)², w katalogu podstawowych sześciu wartości, których ochrona należy do powinności państwa³.

Nie można jednakże pominąć treści art. 6 ust. 1 Konstytucji RP, zgodnie z którym Rzeczpospolita Polska stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju. Z kolei art. 73 Konstytucji RP stanowi o tym, że każdemu zapewnia się wolność korzystania z dóbr kultury.

Formą czynienia użytku z dostępu do dóbr kultury oraz korzystania z nich jest odbywanie zgromadzeń na ich terenie, zwłaszcza że jedną z funkcji wolności zgromadzeń jest umożliwienie uzewnętrzniania publicznych przekonań czy poglądów uczestników, co ma związek z wolnością myśli czy słowa⁴. W związku z tym analizowany problem nie pozostaje bez wpływu na zarządzanie dziedzictwem kulturowym w postaci Pomników Zagłady. Z jednej strony władze publiczne mają obowiązek ochrony tych miejsc (zarówno ich materialnego wymiaru, jak i powagi miejsc masowych zbrodni), z drugiej zaś – umożliwienia korzystania z dóbr kultury (w tym poprzez umożliwienie korzystania poprzez odbywanie na ich terenach i strefach ochronnych zgromadzeń)⁵. Wyważenie tych wartości jest obowiązkiem zarówno ustawodawcy⁶, jak i właściwych organów, zobowiązanych do ochrony Pomników Zagłady.

¹ Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 18 września 2014 r., sygn. K 44/12, Dz. U. poz. 1327.

² Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz. U. Nr 78, poz. 483 ze zm.

³ Zob. K. Zeidler, *Zagadnienia systemowe*, w: K. Zalańska, K. Zeidler, *Wykład prawa ochrony zabytków*, Warszawa – Gdańsk 2015, s. 19.

⁴ J. Blicharz, *Prawo o zgromadzeniach*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2013, s. 13.

⁵ Por. K. Piotrowska, *Aspekty prawne zarządzania dziedzictwem na przykładzie pomników historii i miejsc świętowanego dziedzictwa*, w: K. Zeidler (red.), *Prawo ochrony zabytków*, Wolters Kluwer, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Warszawa – Gdańsk 2014, s. 275-276.

⁶ Wynika to z art. 31 ust. 3 Konstytucji RP. Przepis ten stanowi, że ograniczenia w zakresie korzystania z konstytucyjnych wolności i praw (w tym z wolności zgromadzeń) mogą być ustanawiane tylko w ustawie i tylko wtedy, gdy są konieczne w demokratycznym państwie dla jego bezpieczeństwa lub porządku publicznego bądź dla ochrony środowiska, zdrowia i moralności publicznej albo wolności i praw innych osób. Ograniczenia te nie mogą naruszać istoty wolności i praw. Jedną z wartości, które uzasadniać będą ingerencje ustawodawcy w wolność zgromadzeń, jest ochrona Pomników Zagłady.

W związku z tym istotne znaczenie dla wskazanych zagadnień ochrony Pomników Zagłady mają zmiany prawne będące konsekwencją wyroku Trybunału Konstytucyjnego z dnia 18 września 2014 r.

Pojęcie Pomników Zagłady oraz specyfika ich szczególnej ochrony prawnej

Przez Pomniki Zagłady rozumie się tereny byłych hitlerowskich obozów zagłady⁷, na których są położone: Pomnik Męczeństwa w Oświęcimiu, Pomnik Męczeństwa na Majdanku, Muzeum „Stutthof” w Sztutowie, Muzeum Gross-Rosen w Rogoźnicy, Mauzoleum Walki i Męczeństwa w Treblince, Muzeum Martyrologiczne – Obóz w Chełmnie nad Nerem, Muzeum Byłego Obozu Zagłady w Sobiborze oraz były Obóz Zagłady w Bełżcu⁸. Pomniki Zagłady jako zabytki podlegają unormowaniom ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami⁹, natomiast muzea funkcjonujące na ich obszarach (tzw. muzea martyrologiczne) – ustawie o muzeach¹⁰. Ponadto do dwóch Pomników Zagłady odnoszą się szczególne ustawy z 1947 r.¹¹

Specyfika ochrony prawnej Pomników Zagłady polega na tym, że podlegają one dodatkowym regulacjom prawnym wynikającym z ustawy o ochronie terenów byłych hitlerowskich obozów zagłady. Należy w tym miejscu zaakcentować, że ochronie nie podlegają tylko same Pomniki Zagłady (wymienione enumeratywnie w ustawie z 1999 r.), ale także ich strefy ochronne, które są wyznaczone – w odniesieniu do każdego z Pomników Zagłady – w drodze rozporządzenia ministra właściwego do spraw kultury i dziedzictwa narodowego¹².

Wyjątkowa ochrona tych miejsc polega na uregulowaniu, na podstawie wskazanego aktu prawnego, specyficznych – podlegających bowiem ściślejszej reglamentacji – zasad prowadzenia działalności gospodarczej¹³, budowy obiektów budowlanych, tymczasowych obiektów budowlanych i urządzeń budowlanych¹⁴,

⁷ Stanowi o tym art. 1 ust. 1 ustawy z dnia 7 maja 1999 r. o ochronie terenów byłych hitlerowskich obozów zagłady, tekst jedn. Dz. U. z 2015 r., poz. 2120.

⁸ Artykuł 2 ustawy o ochronie terenów byłych hitlerowskich obozów zagłady.

⁹ Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, tekst jedn. Dz. U. z 2014 r., poz. 1446 ze zm.

¹⁰ Ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach, tekst jedn. Dz. U. z 2012 r., poz. 987 ze zm.

¹¹ Pomnik Męczeństwa w Oświęcimiu podlega nadto regulacji ustawy z dnia 2 lipca 1947 r. o upamiętnieniu męczeństwa Narodu Polskiego i innych Narodów w Oświęcimiu, Dz. U. Nr 52, poz. 265 ze zm., natomiast Pomnik Męczeństwa na Majdanku – ustawie z dnia 2 lipca 1947 r. o upamiętnieniu męczeństwa Narodu Polskiego i innych Narodów na Majdanku, Dz. U. Nr 52, poz. 266.

¹² Zob. art. 4 ust. 1-3 ustawy o ochronie terenów byłych hitlerowskich obozów zagłady.

¹³ Jest to uregulowane na mocy art. 8 i 9 tejże ustawy.

¹⁴ Zob. art. 10 tejże ustawy.

odrębnych zasad wywłaszczania nieruchomości na cele ochrony Pomników Zagłady¹⁵ oraz szczególnych zasad odbywania zgromadzeń na obszarze Pomników Zagłady i ich stref ochronnych. Ten czwarty aspekt jest przedmiotem rozważań w niniejszym opracowaniu.

Odmienne regulacje odnoszące się do odbywania zgromadzeń na terenach Pomników Zagłady i ich stref ochronnych nie wykluczają stosowania ogólnych przepisów normujących odbywanie zgromadzeń (zawartych w Prawie o zgromadzeniach), gdyż w zakresie nieuregulowanych w ustawie o ochronie terenów byłych hitlerowskich obozów zagłady stosuje się, zgodnie z art. 7 ust. 12 tegoż aktu, przepisy Prawa o zgromadzeniach. W związku z tym podstawą działania władz publicznych w przedmiocie zgromadzeń na obszarze Pomników Zagłady i ich stref ochronnych są zarówno przepisy ustawy o ochronie terenów byłych hitlerowskich obozów zagłady, jak i przepisy Prawa o zgromadzeniach. Wykładni zostaną zatem poddane przepisy ustawy o ochronie terenów byłych hitlerowskich obozów zagłady oraz przepisy Prawa o zgromadzeniach z 1990 r.¹⁶ i z 2015 r.¹⁷ z uwagi na to, że kluczowe znaczenie będzie miało przedstawienie zmiany prawa, która nastąpiła w zakresie ustawowych regulacji odnoszących się do wolności zgromadzeń.

Ochrona Pomników Zagłady poprzez ograniczenie wolności zgromadzeń

Ochrona zabytków poprzez ograniczenie wolności zgromadzeń jest ochroną swoistą, nadzwyczajną. Organizowanie i odbywanie zgromadzeń na obszarze Pomników Zagłady i ich stref ochronnych podlega reglamentacji¹⁸, w odróżnieniu od zgromadzeń na obszarze innych miejsc. Wymogiem stawianym zgromadzeniom „zwykłym”¹⁹ na gruncie poprzednio obowiązującego Prawa o zgromadzeniach była ich uprzednia notyfikacja²⁰, natomiast decyzja administracyjna była

¹⁵ Artykuły 11-14 tejże ustawy.

¹⁶ Ustawa z dnia 5 lipca 1990 r. Prawo o zgromadzeniach, tekst jedn. Dz. U. z 2013 r., poz. 397 ze zm. – akt nieobowiązujący.

¹⁷ Ustawa z dnia 24 lipca 2015 r. Prawo o zgromadzeniach, Dz. U. poz. 1485.

¹⁸ Szerzej o szczególnych warunkach odbywania zgromadzeń na obszarze Pomników Zagłady i ich stref ochronnych: B. Wilk, *Ochrona Pomników Zagłady poprzez ograniczanie wolności zgromadzeń – konieczna i proporcjonalna?*, w: P. Dobosz, K. Szepelak W. Górny (red.), *Dziedzictwo, dobra kultury, zabytki, ochrona i opieka w prawie*, Studio Cubus, Kraków 2015, s. 647-660. Należy z naciskiem podkreślić, że wskazane opracowanie opiera się na stanie prawnym na dzień 31 lipca 2014 r., w związku z czym nie uwzględniła konsekwencji wyroku Trybunału Konstytucyjnego z dnia 18 września 2014 r. oraz Prawa o zgromadzeniach z 2015 r.

¹⁹ Autor tekstu rozumie przez to zgromadzenia podlegające regulacjom Prawa o zgromadzeniach – podstawowego aktu prawnego dla zgromadzeń.

²⁰ O obowiązkach notyfikacji, tj. zgłoszenia, stanowił art. 7 ust. 1 Prawa o zgromadzeniach z 1990 r.

wydawana przez organ gminy na zasadzie wyjątku, w sytuacji gdy organ stwierdził spełnienie przesłanek do zakazania zgromadzenia²¹. W odniesieniu do zgromadzeń odbywających się na obszarze Pomników Zagłady i ich stref ochronnych ustawodawca wprowadził wymóg każdorazowego uzyskania zgody właściwego wojewody, gdyż do odbycia zgromadzenia nie jest wystarczające jego zgłoszenie właściwemu organowi, lecz także uzyskanie na to zgody, która przybiera formę decyzji administracyjnej (tak jak odmowa udzielenia tej zgody i pozostawienie bez rozpoznania wniosku o udzielenie tej zgody)²².

Reglamentacja wolności zgromadzeń w odniesieniu do Pomników Zagłady polega także na tym, że organizator musi wcześniej przedsięwziąć czynności zmierzające do zorganizowania zgromadzenia. O ile w odniesieniu do „zwykłych” zgromadzeń organizator musiał zawiadomić właściwy organ gminy w taki sposób, aby wiadomość o zgromadzeniu dotarła nie później niż na 3 dni robocze przed tym zgromadzeniem²³, o tyle wniosek o udzielenie zgody na odbycie zgromadzenia na obszarze Pomnika Zagłady lub jego strefy ochronnej musi być złożony nie później niż na 30 dni przed datą zgromadzenia²⁴. Maksymalny termin zgłoszenia zgromadzenia w przypadku Pomników Zagłady jest zatem 10-krotnie dłuższy niż w odniesieniu do zgromadzeń organizowanych na innych obszarach.

Taki stan rzeczy wynika z jednej strony z konieczności wydania decyzji o wyrażeniu zgody, z drugiej zaś – z konieczności umożliwienia właściwemu organowi przedsięwzięcie czynności zmierzających do ochrony tych miejsc. Zgodnie bowiem z art. 7 ust. 4 pkt 3 ustawy o ochronie terenów byłych hitlerowskich obozów zagłady, wojewoda odmawia udzielenia zgody na odbycie zgromadzenia na obszarze Pomników Zagłady lub ich stref ochronnych, jeżeli cel lub odbycie zgromadzenia może naruszyć powagę lub charakter Pomnika Zagłady.

Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 18 września 2014 roku

Przedmiotem wyroku Trybunału Konstytucyjnego było zbadanie zgodności z Konstytucją RP oraz aktami prawa międzynarodowego²⁵ przepisów Prawa

²¹ Zgodnie z art. 8 ust. 1 teże ustawy, organ gminy zakazuje zgromadzenia publicznego, jeżeli jego cel lub odbycie sprzeciwiają się niniejszej ustawie lub naruszają przepisy ustaw karnych, tudzież jeżeli odbycie zgromadzenia może zagrażać życiu lub zdrowiu ludzi albo mieniu w znacznych rozmiarach.

²² Zob. art. 7 ust. 1, 2 i 5 ustawy o ochronie terenów byłych hitlerowskich obozów zagłady.

²³ Artykuł 7 ust. 1 Prawa o zgromadzeniach z 1990 r.

²⁴ Artykuł 7 ust. 2 zd. 1 ustawy o ochronie terenów byłych hitlerowskich obozów zagłady.

²⁵ Wzorcem kontroli, oprócz Konstytucji RP, była Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności z dnia 4 listopada 1960 r. (Dz. U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284 ze zm.) oraz Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych z dnia 19 grudnia 1966 r. (Dz. U. z 1977 r. Nr 38, poz. 167).

o zgromadzeniach z 1990 r. Nie wszystkie z inkryminowanych przez Trybunał Konstytucyjny przepisów zostały uznane za niezgodne z aktami wyższego rzędu.

Kluczowe znaczenie miało zasygnalizowanie standardu konstytucyjnego, będącego wzorcem kontroli przepisów Prawa o zgromadzeniach z 1990 r. Trybunał Konstytucyjny podkreślił w uzasadnieniu wyroku, że istotą wolności zgromadzeń jest zapewnienie uczestnictwa jednostek w życiu publicznym²⁶. Natomiast art. 57 Konstytucji RP określa sferę wolności jednostki, co oznacza, że regulację konstytucyjną „postrzegać należy – co do zasady, przez pryzmat określonej sfery autonomicznej działania jednostek, które w tym konkretnym zakresie pozostają wolne od ingerencji władzy publicznej”²⁷. Podkreślono, że korzystanie przez jednostki z tej wolności nie może być reglamentowane przez państwo, natomiast rolą państwa jest zapewnienie warunków do realizacji wolności zgromadzeń, a wszelkie interwencje organów władzy publicznej powinny mieć zawsze charakter wyjątkowy²⁸. Wobec tego należy wskazać, że zasadą, którą powinno przyjmować ustawodawstwo w stosunku do wolności zgromadzeń, jest zapewnienie jej realizacji, nie zaś stosowanie ograniczeń, które mogą zostać wprowadzone w wyjątkowych sytuacjach, przy zachowaniu warunków ograniczania wolności i praw człowieka i obywatela, wynikających z art. 31 ust. 3 Konstytucji RP.

W tym miejscu należy odnotować spostrzeżenia Trybunału Konstytucyjnego, poczynione w odniesieniu do tych przepisów, które wpływają na ochronę prawną Pomników Zagłady²⁹. Za niezgodny z Konstytucją i Konwencją o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności został uznany przepis, który nakłada na organizatora zgromadzenia obowiązek zawiadomienia organu gminy nie później niż na 3 dni robocze przed datą zgromadzenia.

Trybunał podkreślił, że

Notyfikowanie nie może być rozumiane jako składanie przez jednostkę wniosku o zezwolenie na korzystanie z wolności zgromadzeń. Możliwość korzystania z tej

²⁶ W dalszych częściach wyroku wskazuje się na znaczenie wolności zgromadzeń dla zapewnienia jednostce warunków samorealizacji, publicznego komunikowania poglądów (co ma związek z realizacją innych konstytucyjnych wolności i praw człowieka i obywatela, w tym m.in. wolności swobodnego wyrażania opinii, wolności religii sumienia i wyznania – w tym względzie wskazano na wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 18 stycznia 2006 r., K 21/05, Dz. U. Nr 17, poz. 141) czy też funkcji partycypacyjnej zgromadzeń.

²⁷ Strona 15 wyroku Trybunału Konstytucyjnego z dnia 18 września 2014 r.

²⁸ Ibidem.

²⁹ Za niezgodne zostały uznane m.in. przepisy dotyczące postępowania w przypadku notyfikowania przez dwóch organizatorów zgromadzeń w tym samym miejscu i czasie (tzw. zgromadzeń równoległych, do których odnosiły się art. 7a ust. 1, art. 7a ust. 2 i art. 8 ust. 2, których Trybunał pozbawił mocy obowiązującej) oraz przepis, który stanowił, że zgromadzeniem publicznym jest takie, w którym uczestniczy co najmniej 15 osób (art. 1 ust. 2 Prawa o zgromadzeniach z 1990 r.). Nie mają one jednak istotnego znaczenia z punktu widzenia niniejszego opracowania, w związku z czym nie zostaną poddane dalszej analizie.

wolności wynika bowiem z samej istoty konstytucyjnej wolności przysługującej jednostce³⁰.

Trybunał wyróżnił zgromadzenia zorganizowane i zgromadzenia spontaniczne³¹. Wskazał, że wolnością z art. 57 Konstytucji RP objęte są wszelkie formy pokojowych zgromadzeń, zatem zarówno zgromadzenia zorganizowane, jak i zgromadzenia spontaniczne. Pominięcie w Prawie o zgromadzeniach z 1990 r. uregulowania zgromadzeń spontanicznych skutkuje tym, że „regulacja ustawowa ma charakter tylko częściowy”.

Dalej Trybunał zauważył, że

Wydłużenie okresu notyfikacji do minimum 3 dni roboczych stanowi nadmierne ograniczenie wolności zgromadzeń. Wyłącza z zakresu regulacji ustawowej większą niż do tej pory grupę zgromadzeń, które są inicjowane w krótszym okresie, jako reakcja na bieżące wydarzenia w przestrzeni publicznej.

W uzasadnieniu stanowisko argumentowano tym, że zagwarantowanie ochrony odbywającemu się zgromadzeniu może być zapewnione w krótszym okresie, zważywszy zwłaszcza na ciągły charakter pracy służb ochrony porządku publicznego.

W dalszej części zostały zakwestionowane przepisy określające sposób i terminy doręczenia decyzji o zakazie zgromadzenia (art. 9 ust. 1, 2 i 4 Prawa o zgromadzeniach z 1990 r.). Trybunał oceniał tę kwestię na kanwie standardu skutecznego środka odwoławczego. Wskazano, że uregulowany system odwołania od decyzji organu gminy do wojewody, a następnie do sądu administracyjnego nie zapewnia ostatecznego rozstrzygnięcia sprawy przed terminem planowanego zgromadzenia:

W obecnym stanie prawnym sama działalność organów państwa uniemożliwia uzyskanie rozstrzygnięcia w sprawie zakazu zgromadzenia publicznego przed jego planowaną datą³².

To sprawiło uznanie przez Trybunał inkryminowanych przepisów za niezgodne z normami Konstytucji RP oraz Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności.

Trybunał odroczył termin utraty mocy obowiązującej wskazanych przepisów (w tym dwóch wyżej omówionych) o 12 miesięcy, aby umożliwić w tym czasie ustawodawcy przedsięwzięcie działań legislacyjnych.

³⁰ Strona 26 wyroku Trybunału Konstytucyjnego z dnia 18 września 2014 r.

³¹ W odniesieniu do zgromadzeń spontanicznych zob. wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 10 lipca 2008 r., sygn. P 15/08, Dz. U. Nr 131, poz. 838. Zob. także A. Bodnar, M. Ziółkowski, *Zgromadzenia spontaniczne*, „Państwo i Prawo” 2008, nr 5, s. 38-50.

³² Strona 40 omawianego wyroku Trybunału Konstytucyjnego.

Z punktu widzenia niniejszego opracowania należy zwrócić uwagę na to, że Trybunał Konstytucyjny zarzucił brak uregulowania zgromadzeń spontanicznych w polskim prawie, a termin 3-dniowy do notyfikowania zgromadzenia przed datą jego odbycia uznał za nieproporcjonalny do celów owej notyfikacji (zagwarantowanie pokojowego przebiegu zgromadzenia i zapewnienie ochrony jego uczestników). W związku z tym dotychczasową regulację odnoszącą się do notyfikacji zgromadzeń uznano za nadmierne ograniczenie wolności ich organizowania i odbywania.

Po ogłoszeniu wyroku Trybunału Konstytucyjnego zostały podjęte działania legislacyjne. Choć odnosiły się one do przepisów Prawa o zgromadzeniach, to wpłynęły także na uregulowanie ochrony prawnej Pomników Zagłady poprzez ograniczenie wolności zgromadzeń. Z jednej strony dlatego, że przepisy Prawa o zgromadzeniach stosuje się w przypadku zgromadzeń na obszarze Pomników Zagłady i ich stref ochronnych w zakresie nieuregulowanym w ustawie o ochronie terenów byłych hitlerowskich obozów zagłady³³. Z drugiej zaś strony dlatego, że za sprawą rozdziału dotyczącego zmiany w przepisach obowiązujących wprowadzono do ustawy regulującej ochronę Pomników Zagłady zmiany niewynikające z rozstrzygnięcia Trybunału Konstytucyjnego.

Prawo o zgromadzeniach z 24 lipca 2015 roku w kontekście ochrony Pomników Zagłady

W celu wdrożenia wytycznych ujętych w wyroku Trybunału Konstytucyjnego oraz wyroku Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w sprawie Bączkowski i inni przeciwko Polsce³⁴ Minister Administracji i Cyfryzacji podjął pracę nad rządowym projektem nowej ustawy – Prawa o zgromadzeniach.

Pierwszy projekt Prawa o zgromadzeniach z dnia 23 marca 2015 r.³⁵, poddany następnie konsultacjom społecznym, przewidywał w art. 23 modyfikację ustawy o ochronie terenów byłych hitlerowskich obozów zagłady jedynie pod kątem redakcyjnym (dostosowanie do nowej ustawy). Uzasadnienie tego projektu odnosiło się zatem w sposób lakoniczny do zmiany brzmienia przepisów ustawy o ochronie terenów byłych hitlerowskich obozów zagłady.

³³ Stanowi o tym art. 7 ust. 12 ustawy o ochronie terenów byłych hitlerowskich obozów zagłady, co wskazano w początkowej części niniejszego tekstu.

³⁴ Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 3 maja 2007 r. w sprawie Bączkowski i inni przeciwko Polsce (skarga nr 1543/06), <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-124656> [dostęp: 10.02.2016]. Istotą problemu rozpatrywanego przez Trybunał było efektywne uregulowanie środków odwoławczych od decyzji zakazującej zgromadzenia.

³⁵ Projekt Prawa o zgromadzeniach z dnia 23 marca 2015 r., http://mc.bip.gov.pl/fobjects/download/41575/ustawa_prawo-o-zgromadzeniach_23-03-2015-r-pdf.html [dostęp: 30.01.2016].

W procesie konsultacji projektu uwagi złożyli m.in. Wojewoda Małopolski³⁶, Wojewoda Dolnośląski³⁷, Wojewoda Mazowiecki³⁸ oraz Wojewoda Wielkopolski³⁹, czyli przedstawiciele terenowej administracji rządowej, na których obszarze działania znajdują się Pomniki Zagłady. Jednakże, co istotne, w przedłożonych uwagach wojewodowie w ogóle nie odnieśli się do przepisów dotyczących ustawy o ochronie terenów byłych hitlerowskich obozów zagłady. Uwag nie przedłożyli Wojewoda Lubelski i Wojewoda Pomorski, na których obszarze działania znajdują się Pomniki Zagłady.

Niemniej jednak w projekcie Prawa o zgromadzeniach z dnia 17 kwietnia 2015 r.⁴⁰ znalazło się *novum*, polegające na ujęciu w przepisach zmieniających, oprócz zmian redakcyjnych (wskazanych wyżej), także dwa inne przepisy. Poprzez zmianę art. 7 ust. 3a ustawy o ochronie terenów byłych hitlerowskich obozów zagłady wprowadzono kolejny wymóg formalny wniosku o wydanie zgody na odbycie zgromadzenia w postaci pisemnej zgody podmiotu posiadającego tytuł prawny do nieruchomości znajdującej się na obszarze Pomnika Zagłady lub jego strefy ochronnej na odbycie zgromadzenia na tej nieruchomości. Konsekwencją tej propozycji było zaprojektowanie zmiany art. 7 ust. 4 ustawy o ochronie terenów byłych hitlerowskich obozów zagłady w ten sposób, że dodano kolejną przesłankę odmowy wydania zgody na odbycie zgromadzenia – niewyrażenie przez podmiot posiadający tytuł do nieruchomości znajdującej się na obszarze Pomnika Zagłady lub jego strefy ochronnej zgody na odbycie zgromadzenia na tej nieruchomości.

Owa zmiana jest konsekwencją uwzględnienia przez projektodawcę propozycji Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego⁴¹. W propozycjach przedłożonych przez ministra wskazano bowiem, że w dotychczasowym stanie prawnym

³⁶ Pismo z dnia 8 kwietnia 2015 r., zawierające uwagi Wojewody Małopolskiego, <http://mc.bip.gov.pl/fobjects/download/43542/wojewoda-malopolski-pdf.html> [dostęp: 30.01.2016].

³⁷ Pismo Wojewody Dolnośląskiego, wyrażające negatywną opinię o projekcie ustawy, <http://mc.bip.gov.pl/fobjects/download/43538/wojewoda-dolnoslaski-przewodnie-pdf.html> [dostęp: 30.01.2016] wraz z załącznikiem do pisma, <http://mc.bip.gov.pl/fobjects/download/43539/wojewoda-dolnoslaski-zalacznik-pdf.html> [dostęp: 30.01.2016].

³⁸ Pismo z dnia 3 kwietnia 2015 r., zawierające uwagi Wojewody Mazowieckiego do przedstawionego projektu ustawy, <http://mc.bip.gov.pl/fobjects/download/43547/wojewoda-mazowiecki-pdf.html> [dostęp: 30.01.2016].

³⁹ Pismo z dnia 2 kwietnia 2015 r., zawierające uwagi Wojewody Wielkopolskiego, <http://mc.bip.gov.pl/fobjects/download/43544/wojewoda-wielkopolski-pdf.html> [dostęp: 30.01.2016].

⁴⁰ Projekt Prawa o zgromadzeniach, datowany na 17 kwietnia 2015 r., http://mc.bip.gov.pl/fobjects/download/44557/1-ustawa-o-zgromadzeniach_skrm-pdf.html [dostęp: 30.01.2016].

⁴¹ Opinia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 kwietnia 2015 r., <http://mc.bip.gov.pl/fobjects/download/43530/uwagi-mkidn-pdf.html> [dostęp: 30.01.2016]. W dniu 9 kwietnia 2015 r. tenże minister złożył drugie pismo, zawierające zmiany zaproponowanego brzmienia przepisów pod kątem legislacyjnym, <http://mc.bip.gov.pl/fobjects/download/43531/uwagi-mkidn-2-pdf.html> [dostęp: 30.01.2016].

wydanie zgody na odbycie zgromadzenia wymagało jedynie zgody właściwego wojewody, natomiast w „kilkunastoletniej praktyce stosowania tej ustawy wojewodowie interpretowali te przepisy jako faktyczne rozszerzenie konstytucyjnie gwarantowanej wolności organizowania pokojowych zgromadzeń i uczestniczenia w nich na cały obszar Pomników Zagłady i ich stref ochronnych, bez względu na fakt, że na tym obszarze znajdują się nieruchomości, do których tytuł prawny (np. własność, użytkowanie wieczyste, użytkowanie, trwałe zarząd), mają różne osoby, przede wszystkim instytucje kultury opiekujące się Pomnikami Zagłady (muzea martyrologiczne)⁴². Wskazano także, że taka praktyka utrudnia funkcjonowanie tych instytucji, choć są one odpowiedzialne za bezpieczeństwo obiektów zabytkowych oraz osób je odwiedzających. Zaproponowana zmiana wynikała, w ocenie ministra, z konieczności dopracowania przepisów „w sposób gwarantujący uszanowanie praw instytucji kultury i innych podmiotów posiadających tytuł prawny do nieruchomości znajdujących się na obszarze Pomnika Zagłady lub jego strefy ochronnej”. Propozycje podsumowano stwierdzeniem, iż

Biorąc pod uwagę, że przedstawiona wyżej kwestia jest bardzo ważna dla Państwa, ze względu na charakter i znaczenie Pomników Zagłady jako miejsc pamięci narodowej, wydaje się niezbędnym jej uregulowanie w ramach nowej ustawy⁴³.

Co istotne, w Prawie o zgromadzeniach z 2015 r. uregulowano postępowanie w sprawach zgromadzeń spontanicznych oraz tryb postępowania uproszczonego w sprawach zgromadzeń. Choć w projekcie z dnia 17 czerwca 2015 r., który wpłynął do Sejmu⁴⁴, nie wykluczono odbywania na obszarze Pomników Zagłady i ich stref ochronnych zgromadzeń spontanicznych, wyłączono taką możliwość wskutek prac podkomisji nadzwyczajnej do rozpatrzenia rządowego projektu ustawy o zgromadzeniach. Zgodnie z art. 31 pkt 4 Prawa o zgromadzeniach, w brzmieniu wypracowanym przez podkomisję⁴⁵, art. 7 ust. 12 ustawy o ochronie terenów byłych hitlerowskich obozów zagłady przyjął brzmienie:

W zakresie nieuregulowanym w niniejszej ustawie do przeprowadzenia zgromadzenia na obszarze Pomnika Zagłady lub jego strefy ochronnej stosuje się przepisy ustawy [...] Prawo o zgromadzeniach, z wyjątkiem art. 2, z tym że na obszarze Pomnika Zagłady lub jego strefy ochronnej nie mogą być organizowane zgromadzenia zgłaszane w trybie art. 22 ust. 1 tej ustawy oraz odbywać się zgromadzenia spontaniczne.

⁴² Opinia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 kwietnia 2015 r.

⁴³ Ibidem.

⁴⁴ Druk sejmowy nr 3518, Sejm VII kadencji, <http://www.sejm.gov.pl/sejm7.nsf/druk.xsp?nr=3518> [dostęp: 20.06.2016].

⁴⁵ Druk sejmowy nr 3693, Sejm VII kadencji, <http://www.sejm.gov.pl/sejm7.nsf/druk.xsp?nr=3693> [dostęp: 20.06.2016].

W Prawie o zgromadzeniach z 2015 r. wprowadzono także inną zmianę, mającą znaczenie dla statusu prawnego Pomników Zagłady. Rozpatrywanie odwołań od decyzji zakazujących zgromadzenia przekazano sądom powszechnych – w pierwszej instancji odwołania rozpatruje sąd okręgowy, natomiast w drugiej – sąd apelacyjny; przy czym wykluczono możliwość składania skargi kasacyjnej⁴⁶.

Z uwagi na to, że w sposób odpowiedni stosuje się Prawo o zgromadzeniach z 2015 r., ustawa ta przewiduje drogę odwoławczą od decyzji wydanych przez wojewodę. Zgodnie z poprzednio obowiązującym Prawem o zgromadzeniach, skargi na decyzje w sprawach zgromadzeń wnosi się bezpośrednio do sądu administracyjnego⁴⁷. Z uwagi na nieuregulowanie kwestii zaskarżania decyzji wydawanych przez wojewodów stosowano ogólne przepisy postępowania administracyjnego oraz sądownoadministracyjnego. W związku z tym zmiana Prawa o zgromadzeniach w zakresie trybu uregulowania drogi sądowej wywołała także skutki dla zgromadzeń regulowanych na podstawie ustawy o ochronie terenów byłych hitlerowskich obozów zagłady.

Wnioski

Ochrona Pomników Zagłady, szczególnie ich powagi i charakteru, jest zapewniana poprzez reglamentowanie zgromadzeń na obszarach tych miejsc oraz ich stref ochronnych. Wojewodowie, na których obszarze działania znajdują się Pomniki Zagłady, mogą nie dopuścić do zgromadzenia, którego cel lub przebieg mógłby powodować naruszenie powagi lub charakteru Pomników Zagłady. Zgromadzenia na obszarach Pomników Zagłady podlegają znacznie dalej idącym restrykcjom niż „zwykłe” zgromadzenia.

Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 18 września 2014 r. ma istotne znaczenie z punktu widzenia ochrony Pomników Zagłady, wpłynął bowiem na kształt nowego Prawa o zgromadzeniach. Jego znaczenie polega – po pierwsze – na tym, że na mocy przepisów tego aktu znowelizowano ustawę o ochronie terenów byłych hitlerowskich obozów zagłady, po drugie zaś – wiąże się z tym, że w zakresie nieuregulowanym przez tę ustawę do przeprowadzenia zgromadzenia stosuje się Prawo o zgromadzeniach. Trybunał we wskazanym wyroku uznał, że dotychczasowe rozwiązania odnoszące się do zgromadzeń „zwykłych” nie konwenują ze standardem konstytucyjnym i międzynarodowym, gdyż nie odnoszą się do zgromadzeń spontanicznych.

Prawo o zgromadzeniach z 2015 r. wdrożyło wskazania Trybunału Konstytucyjnego, dostosowując stan prawny do zgromadzeń spontanicznych oraz wprowadzając zgromadzenia zgłaszane w trybie uproszczonym. Jednakże na mocy tego aktu prawnego wyłączono możliwość odbywania zgromadzeń spon-

⁴⁶ Droga odwoławcza została uregulowana w art. 16 Prawa o zgromadzeniach z 2015 r.

⁴⁷ Artykuł 13 Prawa o zgromadzeniach z 1990 r.

tanicznych na obszarze Pomników Zagłady lub ich stref ochronnych oraz zgłaszania zgromadzeń w trybie uproszczonym w tych miejscach. Ustawodawca nie zdecydował się więc na możliwość stosowania nowych rozwiązań w odniesieniu do Pomników Zagłady.

W związku z tym w obecnym stanie prawnym wolność zgromadzeń, które miałyby się odbyć na obszarze Pomników Zagłady lub ich stref ochronnych, jest ograniczona w jeszcze większym stopniu, niż miało to miejsce pod rządami poprzedniego Prawa o zgromadzeniach. Nie bez znaczenia jest dodanie kolejnej przesłanki formalnej w odniesieniu do zgromadzeń podlegających regulacjom ustawy o ochronie terenów byłych hitlerowskich obozów zagłady. Wprowadzono obowiązek dołączenia do wniosku o wyrażenie zgody na odbycie zgromadzenia pisemnej zgody podmiotu posiadającego tytuł prawny do nieruchomości znajdującej się na obszarze Pomnika Zagłady lub jego strefy ochronnej na odbycie zgromadzenia na tej nieruchomości. W praktyce dotyczyć to będzie podmiotów prowadzących tzw. muzea martyrologiczne.

Istotną zmianą w kontekście ochrony Pomników Zagłady jest wprowadzenie właściwości sądów powszechnych do rozpatrywania odwołań od decyzji zakazujących zgromadzeń w miejsce obowiązującej do czasu Prawa o zgromadzeniach 2015 r. procedury sądowoadministracyjnej. Znajdzie to zastosowanie do Pomników Zagłady, gdyż decyzje wydawane na podstawie tego aktu prawnego będą rozpatrywane w innym trybie.

Pomimo zmiany brzmienia przepisów ustawy o ochronie terenów byłych hitlerowskich obozów zagłady, które nie ograniczały się wyłącznie do zmian technicznych (redakcyjnych czy legislacyjnych), ustawodawca nie skorzystał z tej okazji do poczynienia szerszej refleksji nad celowością szczególnej ochrony Pomników Zagłady poprzez wprowadzenie szczególnych zasad odbywania zgromadzeń na tych terenach, w tym – nad ich konstytucyjnością⁴⁸. Wątpliwości natury konstytucyjnej nabierają znaczenia w świetle omawianego judykatu z 2014 r. oraz ustawy z 2015 r., gdyż przy koniecznej liberalizacji odbywania zgromadzeń „zwykłych” w ustawie o ochronie hitlerowskich obozów zagłady nie dość, że nie złagodowano warunków formalnych, to poddano je dodatkowej restrykcji w postaci wymogu dołączenia do wniosku o wyrażenie zgody na odbycie zgromadzenia pisemnej zgody podmiotu posiadającego tytuł prawny do nieruchomości znajdującej się na obszarze Pomnika Zagłady lub jego strefy ochronnej na odbycie zgromadzenia na tej nieruchomości.

Funkcjonowanie zmienionych przepisów ustawy o ochronie terenów byłych hitlerowskich obozów zagłady w zakresie owego dodatkowego wymagania formalnego wymaga monitorowania pod kątem możliwego ograniczania w praktyce wolności zgromadzeń.

⁴⁸ Wątpliwości konstytucyjne szczególnych zasad odbywania zgromadzeń były sygnalizowane na gruncie poprzedniego stanu prawnego: B. Wilk, op. cit., s. 658-659.

Stan napięcia między ochroną Pomników Zagłady a szczególnymi zasadami odbywania zgromadzeń na ich terenach lub terenach ich stref ochronnych wynika, z jednej strony, z konieczności zapewnienia ochrony tej części dziedzictwa kultury, przy jednoczesnej konieczności umożliwienia jednostkom korzystania z tych dóbr, z drugiej strony zaś – z konieczności stwarzania warunków do realizacji wolności zgromadzeń. Ma to istotne znaczenie, gdyż owe napięcie dotyczy wartości zagwarantowanych w akcie o szczególnym znaczeniu i o szczególnej mocy prawnej – Konstytucji RP. W związku z tym omawiane w niniejszym opracowaniu regulacje zasługują na rozważania i analizę pod kątem ich prawidłowości, efektywności, a przede wszystkim – konstytucyjności.

Warto odnotować, że brak objęcia Pomników Zagłady szczególną ochroną prawną – w tym restrykcyjnymi uregulowaniami dotyczącymi zasad odbywania zgromadzeń – wynikającą obecnie z ustawy o ochronie terenów byłych hitlerowskich obozów zagłady, nie oznacza, że tereny Pomników Zagłady i ich stref ochronnych nie zostaną poddane jakiegokolwiek ochronie prawnej. W przypadku braku w polskim systemie prawnym ustawy o ochronie terenów byłych hitlerowskich obozów zagłady Pomniki Zagłady podlegałyby ochronie za sprawą innych przepisów, regulujących prawną ochronę dziedzictwa kulturowego. W związku z tym wprowadzenie przepisów bardziej restrykcyjnych wymaga wykazania, że dotychczas obowiązujące przepisy okazały się niewystarczające dla zapewnienia ochrony Pomników Zagłady. W mojej ocenie tego wymogu nie spełnił ustawodawca podczas uchwalania ustawy z 1999 r.⁴⁹ Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 18 września 2014 r. oraz zmiany prawne, które nastąpiły w związku z nim, skłaniają do refleksji nad wątpliwościami konstytucyjnymi dotyczącymi prawnej ochrony Pomników Zagłady, gdyż wskutek liberalizacji Prawa o zgromadzeniach stały się one jeszcze bardziej widoczne.

Bibliografia

- Blicharz J., *Prawo o zgromadzeniach*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2013.
- Bodnar A., Ziólkowski M., *Zgromadzenia spontaniczne*, „Państwo i Prawo” 2008, nr 5.
- Druk sejmowy nr 3518, Sejm VII kadencji, <http://www.sejm.gov.pl/sejm7.nsf/druk.xsp?nr=3518> [dostęp: 20.06.2016].
- Druk sejmowy nr 3693, Sejm VII kadencji, <http://www.sejm.gov.pl/sejm7.nsf/druk.xsp?nr=3693> [dostęp: 20.06.2016].
- Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 18 września 2014 r., sygn. K 44/12, Dz. U. poz. 1327.
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz. U. Nr 78, poz. 483 ze zm.

⁴⁹ Zob. B. Wilk, op. cit., s. 659.

- Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności z dnia 4 listopada 1960 r., Dz. U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284 ze zm.
- Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych z dnia 19 grudnia 1966 r., Dz. U. z 1977 r. Nr 38, poz. 167.
- Opinia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 kwietnia 2015 r., <http://mc.bip.gov.pl/fobjects/download/43530/uwagi-mkidn-pdf.html> [dostęp: 30.01.2016].
- Piotrowska K., *Aspekty prawne zarządzania dziedzictwem na przykładzie pomników historii i miejsc światowego dziedzictwa*, w: K. Zeidler (red.), *Prawo ochrony zabytków*, Wolters Kluwer, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Warszawa – Gdańsk 2014.
- Pismo Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 9 kwietnia 2015 r., <http://mc.bip.gov.pl/fobjects/download/43531/uwagi-mkidn-2-pdf.html> [dostęp: 30.01.2016].
- Pismo Wojewody Dolnośląskiego z kwietnia 2015 r., <http://mc.bip.gov.pl/fobjects/download/43538/wojewoda-dolnoslaski-przewodnie-pdf.html> [dostęp: 30.01.2016] wraz z załącznikiem do pisma, <http://mc.bip.gov.pl/fobjects/download/43539/wojewoda-dolnoslaski-zalacznik-pdf.html> [dostęp: 30.01.2016].
- Pismo Wojewody Małopolskiego z dnia 8 kwietnia 2015 r., <http://mc.bip.gov.pl/fobjects/download/43542/wojewoda-malopolski-pdf.html> [dostęp: 30.01.2016].
- Pismo Wojewody Mazowieckiego z dnia 3 kwietnia 2015 r., <http://mc.bip.gov.pl/fobjects/download/43547/wojewoda-mazowiecki-pdf.html> [dostęp: 30.01.2016].
- Pismo Wojewody Wielkopolskiego z dnia 2 kwietnia 2015 r., <http://mc.bip.gov.pl/fobjects/download/43544/wojewoda-wielkopolski-pdf.html> [dostęp: 30.01.2016].
- Projekt Prawa o zgromadzeniach z dnia 23 marca 2015 r., http://mc.bip.gov.pl/fobjects/download/41575/ustawa_prawo-o-zgromadzeniach_23-03-2015-r-pdf.html [dostęp: 30.01.2016].
- Projekt Prawa o zgromadzeniach, datowany na 17 kwietnia 2015 r., http://mc.bip.gov.pl/fobjects/download/44557/1-ustawa_prawo-o-zgromadzeniach_skrm-pdf.html [dostęp: 30.01.2016].
- Ustawa z dnia 2 lipca 1947 r. o upamiętnieniu męczeństwa Narodu Polskiego i innych Narodów w Oświęcimiu, Dz. U. Nr 52 poz. 265 ze zm.
- Ustawa z dnia 2 lipca 1947 r. o upamiętnienia męczeństwa Narodu Polskiego i innych Narodów na Majdanku, Dz. U. Nr 52, poz. 266.
- Ustawa z dnia 5 lipca 1990 r. Prawo o zgromadzeniach, tekst jedn. Dz. U. z 2013 r., poz. 397 ze zm.
- Ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach, tekst jedn. Dz. U. z 2012 r., poz. 987 ze zm.
- Ustawa z dnia 7 maja 1999 r. o ochronie terenów byłych hitlerowskich obozów zagłady, tekst jedn. Dz. U. z 2015 r., poz. 2120.
- Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, tekst jedn. Dz. U. z 2014 r., poz. 1446 ze zm.
- Ustawa z dnia 24 lipca 2015 r. Prawo o zgromadzeniach, Dz. U. poz. 1485.
- Wilk B., *Ochrona Pomników Zagłady poprzez ograniczanie wolności zgromadzeń – konieczna i proporcjonalna?*, w: P. Dobosz, K. Szepelak W. Górny (red.), *Dziedzictwo, dobra kultury, zabytki, ochrona i opieka w prawie*, Studio Cubus, Kraków 2015.

DEBIUTY

Bartosz Wilk

Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 3 maja 2007 r. w sprawie Bączkowski i inni przeciwko Polsce (skarga nr 1543/06), <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-124656> [dostęp: 10.02.2016].

Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 18 stycznia 2006 r., K 21/05, Dz. U. Nr 17, poz. 141.

Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 10 lipca 2008 r., sygn. P 15/08, Dz. U. Nr 131, poz. 838.

Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 18 września 2014 r., sygn. K 44/12, Dz.U. poz. 1327.

Zeidler K., *Zagadnienia systemowe*, w: K. Zalańska, K. Zeidler, *Wykład prawa ochrony zabytków*, Warszawa – Gdańsk 2015.